

³⁵ Цит. за кн.: Голобуцький В.О. Вказ. пр. – С.99-100.

³⁶ Боплан Г. Вказ. пр. – С.28.

³⁷ Łoziński W. Prawem i lewem... – Т.1. – С.98.

³⁸ Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.29.

³⁹ Sprawy i żeczuy ukraińskie. – Lwyw, 1914. – С.71.

⁴⁰ Мемуары, относящиеся к истории Южной и Западной России. – К., 1890. – Вып.1. – Док.8. – С.42.

⁴¹ Михайлина П.В. Міста України в період феодалізму... – С.29.

⁴² ІМІСУ. Волинська область. – С.55; 56. Baliński M. Lipiński T. Op. cit. – Т.2. – Cz.2. – С.941, 1416.

⁴³ Михайлина П.В. Міста України в період феодалізму... – С.22.

⁴⁴ Архив ЮЗР. – К., 1890. – Т.2. – Ч.7. – Док.25. – С.414.

⁴⁵ Horn M. Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605-1633 na Ruś Czerwona. – Wrocław, 1964. – С.145-146.

⁴⁶ Jabłonowski A. Op. cit. – Warszawa, 1911 – Т.3. – С. 32.

⁴⁷ ІМІСУ. Хмельницька область. – С.489.

⁴⁸ История Киева. – Т.1. – С.268.

⁴⁹ Історія Української РСР. – Т.1. – Кн.2. – С.181; 56. Baliński M., Lipiński T. Op. cit. – Т.2. – Cz.2. – С.565.

⁵⁰ ІМІСУ. Львівська область. – С.263;

⁵¹ Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.29; Horn M. Op. cit. – С.146.

⁵² Zabytki dziejowe. – Lwów, 1936. – Т. 4. – Zesz. 2. – №94; Słownik geograficzny... – Т.10. – С.232.

⁵³ Голобуцький В.О. Вказ. пр. – С.98; Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.29; Baliński M., Lipiński T. Op. cit. – Т.2. – Cz.2. – С.941, 1416.

⁵⁴ Історія Української РСР. – Т.1. – Кн.2. – С.181; Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.29.

⁵⁵ ЦДІАУК. – Ф.КМФ 21. – Оп.1. – Спр.92. – Арк.161.

⁵⁶ Історія Української РСР – Т.1. – Кн.2. – С.181.

⁵⁷ Zródła do dziejów polskich. – Т.2. – С.480; Голобуцький В.О. Вказ. пр. – С.99; История Киева. – Т.1. – С.262; ІМІСУ. Хмельницька область. – С.410, 98; Jabłonowski A. Op. cit. – Т.3. – С.269.

⁵⁸ Баранович А.И. Вказ. пр. – С.149; ІМІСУ. Київська область. – С.15; ІМІСУ. Хмельницька область. – С.461.

⁵⁹ Михайлина П.В. Міста України в період феодалізму... – С.23, 101, 102.

⁶⁰ Баранович А.И. Вказ. пр. – С.148-149.

⁶¹ Україна перед визвольною війною 1648-1654 рр.: 36. документів (1639-1648 рр.). – К., 1946. – Док.29. – С.70; Гурик М.І. Вказ. пр. – С.9; Гуслистий К.Г. Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в другій половині XVI і першій половині XVII століття (60-ті роки XVI ст. – 30-ті роки XVII століття) // Нариси з історії України. – К., 1941. – Вып.3. – С. 19; История Киева – Т.1. – С.268; ІМІСУ. Київська область. – С.499; История Украинской ССР. – Т.2. – С.311, 314; Компан О.С. Вказ. пр. – С.323-324; Крип'якевич І.П. Коротка історія Зборова... – С.30; Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.30; Сецинский Е.О. Город Каменец-Подольский. – К., 1895. – С.227-228; Jabłonowski A. Op. cit. – Т.2. – С.261, 265-266; Łoziński W. Prawem i lewem... – Т.1. – С.106-109.

Summary

*Pavlo Mykhailyna
(Chernivtsi)*

Ukraine Cities and Towns as Trade Centers (in late 16th – early 17th centuries)

The article deals with the condition of the domestic trade in the cities and towns of Ukraine in the second half of the 16th century and the first part of the 17th century.

УДК: 94(477) „1700/1742”:32

*Галина Яценюк
(Чернівці)*

БАТУРИНСЬКА ТРАГЕДІЯ (ДО 300-ЛІТТЯ З ДНЯ ЗНИЩЕННЯ ГЕТЬМАНСЬКОЇ СТОЛИЦІ)

В даній статті розкриваються причини та наслідки знищення Батурина. Подано аналіз військових та політичних дій російського уряду під час руйнування міста.

Ключові слова: козаки, гетьман, І.Мазепа, Карл XII, Петро I.

Події, які відбулися в Україні протягом осені 1708 р., призвели до величезних людських та матеріальних втрат.

Однією з наймасштабніших трагедій того часу стало знищення гетьманської столиці – міста Батурина. Причиною цього послужила відмова гетьмана Івана Мазепа від протекторату російського царя Петра I та його офіційний перехід на бік шведського короля Карла XII. На такі дії гетьмана підштовхнув сам цар. В 1700 р. Петро I розпочав Північну війну проти Швеції за вихід до Балтійського моря. Одразу ж втягнув у неї і Україну. Козаки змушені були воювати на чужій території та відстоювати чужі їм інтереси. Мало того, Петро I мав на меті перетворити козацькі полки в драгунські. Ці та ряд інших причин змусили гетьмана задуматися над зміною політичної орієнтації. До всіх політичних подій додався й той факт, що на початку осені 1708 р. Карл XII зі своїм військом вступив в Україну.

16 жовтня гетьман залишив с. Салтикову Дівичю і вирушив назустріч Карлу XII. Перед від'їздом він встиг ще дати прощальну аудієнцію московським посланцям – дворянину Феодосію Дурову і піддячому Михайлу Второву. Після цього гетьман прибув до Борзни, щоб бути ближче до Батурина на час приходу короля. Там, як пише у листі до митрополита С. Яворського П.Орлик, гетьман Іван Мазепа зібрав до себе своїх довірених полковників і старшин та розповів їм про свої плани. Про нараду гетьмана зі своїми старшинами пише і словацький хроніст Даніель Крман у

„Подорожньому щоденнику”: „Скликавши, між тим, приблизно тридцять надійних полковників, він (Мазепа) у них запитав: що треба робити і до кого хочуть вони приєднатися? Цар, мовляв, усі їх вольності порушив: наслав до козацьких фортець московське військо, кожного року вимагає більшу кількість коней, відмовляється давати обіцяну козакам плату, відторгнув перед трьома роками три полки, які були до Козаків приєднані з Воронинського воеводства. Навпаки, від шведського короля, що перебуває вельми далеко, їхнім вольностям нічого не загрожує. Можна навіть думати про їхнє поширення. Король Карло ретельно дотримує своє королівське слово...”¹. Тоді запитав їхньої згоди, чи посилати йому свого посланця до Карла XII у справі його протекції над Україною. На його питання всі присутні відповіли „так”. Тому після цього гетьман України закликав свого управителя Івана Бистрицького і доручив йому відправитись з посланцем до шведського короля². Лист був написаний двома мовами – латинською і німецькою, але гетьман його не підписав і печатку теж не ставив. На нашу думку, він робив це для того, щоб якщо раптом цей лист попав би в руки Петру I, то останній не зміг би довести, що це послання від Мазепи. Бистрицький прибув до табору Карла XII, який на той час перебував у с. Понурівці, 18 жовтня. Він звернувся до короля з проханням від українського гетьмана про шведську протекцію для України і з його порадою королеві йти на Новгород-Сіверський, щоб заволодіти лінією Десни, з’єднати обидва війська та додати досить провіанту для шведської армії.

В цей час Петро I наказав Мазепі вислати йому на допомогу козацьке військо: одну групу з 4 тис. кінноти в Польщу, а другу таку ж саму – в Литву. А сам гетьман мав 20 жовтня прибути на нараду до царя. Гетьман, щоб не їхати, прикинувся тяжко хворим, тому до Петра I поїхав його племінник А. Войнаровський. На нараді був присутній і О. Меншиков, який радив при відступі перед шведами полишати „спалену землю”. А. Войнаровський заперечив, чим викликав гнів царя, і, за словами С. Зеркаля, Петро навіть хотів його вбити, але А. Войнаровський врятувався втечею. Прибув Войнаровський до Мазепи 23 жовтня і повідомив, що наступного дня туди прибуде Меншиков³.

Дізнавшись про перехід Мазепи на бік Карла XII, Петро I 27 жовтня видав маніфест до українського народу, а також надіслав персональні запрошення до козацьких полковників, яким обіцяно було царську ласку і різні нагороди. Так, звертаючись до чернігівського полковника, цар наказував: „щоб з’їжджались полковники в Глухів на нараду з приводу зради Мазепи та для вибору нового гетьмана ..., обнадіюємо вас при тому нашою милістю”⁴. У зверненні до полтавського полковника говорилося: „Повідомляємо Вам, що гетьман Мазепа забув страх Божий і переїхав до короля швед-

ського. Тому ми вислали укази до старшини і полковників, щоб вони збиралися на нараду, бажано, щоб і ви були”, – закінчувалося звернення так, як і попереднє⁵. Такі укази, які стосувалися „зради” Мазепи, були відправлені майже у всі полки.

Поки цар віддавав накази, спрямовані на знищення планів Мазепи, гетьман у супроводі всіх членів уряду, кількох полковників та старшини з невеличким військом 28 жовтня прибув до штаб-квартири Карла XII, у с. Горках, де відбулася їх перша зустріч.

Одночасно цар наказав знищити гетьманську столицю Батурин.

„Хворий” гетьман передчуваючи гнів царя, напередодні від’їзду побував у Батурині, щоб дати останні поради, суть яких полягала в тому, що козаки мають боронити Батурин від російської армії. Старшими тут було залишено таких козацьких полковників, як Чечель, Покотило, Денисенко, Максименко та німецького шляхтича Кенігсена, який добре володів артилерійською справою. У Батурині залишились 4 сердюцькі полки – разом 3 тис. чол. Їм було наказано боронити столицю від росіян і триматися там до повернення гетьмана з шведським військом. Незважаючи ні на що, наказ гетьмана триматися до кінця був виконаний! Ні залякування О. Меншикова й Д. Голіцина, які підійшли до Батурина з 10-тисячним військом, ні письмовий наказ царя Чечелеві, ні слабкість Батуринських укріплень не вплинули на оборонців міста. Всі вони як старшина, так простої козаки одногласно відповідали, що без гетьмана росіян в місто не впускають.

1 листопада вранці розпочались воєнні дії. Оборонці Батурина почали стріляти з гармат і запалили навколо міста рів. На нову пропозицію здатися батуринці відповіли: „Ми тут загинемо, а росіян в місто не впустимо”. В ніч на 2 листопада московське військо пішло в наступ і після двогодинного бою внаслідок зради, зокрема прилуцького полкового обозного Івана Носа, заволоділо Батурином. Основна частина російського війська розпочала рано-вранці 2 листопада удаваний штурм, а тим часом окремих загін, пробравшись через потайний хід, вдарив на оборонців зсередини. В результаті цієї атаки, козаки були захоплені зненацька, – інформував статс-секретаря Бойля англійський посол Чарльз Вітворт. Піднятий по тривозі Ф. Кенігсек, ще не встиг розставити своїх людей у належному порядку і був тяжко поранений.

Одним з найважливіших питань для зрозуміння масштабу трагедії та вивчення страшної події в житті всієї України залишається питання: скільки городян, захисників загинуло при спаленні-взятті Батурина?

Щоб дати аргументовану відповідь на це питання, потрібно в першу чергу знати:

– ймовірну чисельність мешканців гетьманської столиці у 1708 році;

- кількісний склад захисників фортеці;
- кількість населення, військовиків, яким вдалось уникнути розправи.

Досить детально вивченням цієї проблеми зайнявся історик С.Павленко. В основному він спирається на перепис населення 1666 р. та порівняльну кількісну характеристику міст та містечок тогочасної Гетьманщини. Дослідник вважає, що саме за переписними книгами 1666 року можна вирахувати кількість міщан. Так, переписувачі записували тільки чоловіків (голів родин), отже, разом з дружинами їх налічувалось 730 (365x2) осіб. У переписі зазначається, що у 365 дворах проживає „детей и братви и племянников шестьсот семдесят девять человек”. Таким чином міщанські родини Батурина налічували разом 1409 осіб. Це, в середньому, по 3,86 чоловіка на сім'ю. Козацькі родини, очевидно, мали подібний склад. Отже, множили їхні 460 дворів на середній показник насиченості родин (3,86) і отримуємо кількість козацького населення міста – 1776 чоловік. Разом у Батурині у 1666 році проживало 3175 мешканців⁶. Зрозуміло, людей могло бути і більше, і менше. Але загалом ця цифра відповідає реаліям доби.

Протягом 40 років існування гетьманської столиці відбувалися якісні зміни у складі її населення. Три щорічні великі ярмарки у Батурині сприяли розвиткові ремісництва, купецького прощарку. Так, якщо у 1666 році тут було 12 млинів (найбільше в Україні після Остра і Києва), то вже 1708 року – 30. Наприкінці XVIII століття гетьманська столиця стала одним із центрів золотарства та ювелірного виробництва.

Таким чином, згідно з підрахунками С.Павленка, населення міста за всіма ознаками на початок XVIII століття максимально зросло до 7-8 тисяч.

Зрозуміло, що дуже великого механічного приросту мешканців гетьманської столиці не могло бути: причиною цього були втрати козаків під час постійних військових походів, подальше розселення батуринців по нових хуторах, слободах. Та й землеволодіння під Батурином мали сталий характер, великі ж сім'ї не забезпечували всіх членів родини належними засобами прожиття. С.Павленко припускає, що після погрому міста в кожній родині врятувалося в середньому по три особи і це становило 1233 батуринці. Тож підсумкова цифра втрат все одно вражаюча – 5800-6700 жителів⁷.

Крім батуринців, які стали основними жертвами погрому, у гетьманській столиці їхню долю розділили й мешканці найближчих сіл. Налякані чутками про тактику „випаленої землі” російських військ, люди сім'ями знімалися з насиджених місць і шукали захисту за стінами фортеці. Про те, що подібне справді відбувалося, свідчить заспокійливе звернення фельдмаршала Б. Шереметева напередодні спалення Батурина до українського народу, суть якого зводилась того, щоб жителі міст і сіл,

через які буде іти царська армія, не втікали, оскільки їхні населені пункти ніхто нищити не буде. Та, налякані звістками, що мали реальну основу, люди не вірили цим запевненням. Населення шукало шляхів для порятунку від війни, що наближалася. Йому імпонувала тверда позиція командування Батури́нської фортеці щодо недопущення паліїв. Захист свого життя люди довірили великому військовому гарнізону. Лише підступна зрада обернулася для них непоправною трагедією. Частині захисників і городян вдалося прорватися з кривавого пекла і вціліти. З початком небезпечного розвитку подій таємно покинули гетьманську столицю дружини Кочубея та Іскри, яких утримували в одній із хат на Гончарівці під наглядом, щоб вони не змогли попередити царя про рішення Мазепи.

Щодо складу та кількості військових, які обороняли Батурин, теж немає однозначної думки. Згідно зі свідченнями спійманого канцеляриста Олександра Дубяги, в Батурині перебувало 4 сердюцькі полки Чечеля, Покотила, Денисова та Максимова, а також козаки городових полків, зокрема, Миргородського, Прилуцького, Лубенського. У сердюцьких полках налічувалося від 600 до 800 військовиків. У похідному варіанті городові козацькі полки під час Північної війни мали в середньому по 1500 козаків, тобто мобілізувалися не всі ті, хто був занесений в реєстр як козак. Таким чином, у трьох полках – Миргородському, Лубенському і Прилуцькому, які стали на захист Батурина, разом максимально налічувалося 4500 чоловік. Отже, військовий гарнізон 1 листопада 1708 р. мав приблизно 7,5-8 тисяч військовиків⁸. Саме вони прийняли на себе нічний удар наступаючої піхоти О.Меншикова.

Відчайдушно оборонялись захоплені зненацька сердюки. Після двогодинного бою лише невелика їхня частина ціною значних втрат прорвалася крізь щільно стиснуте кільце оточення. Вдалося втекти у сусідній Обмачів і Дмитрові Чечелю. Із фортеці він вийшов, певно, потайною вилазкою і змушений був, криючись, перебиратися Сеймом чи перебувати у воді рову. Знесилений, він ледь добрався до свого родича. Однак той його видав російським військовим, а ті за наказом О.Меншикова колесували його у Глухові. Спійманого Ф.Кенігсека, який помер від ран дорогою, спочатку колесували в Конотопі, а потім його голову з виколотими очима посадили на палю в Сумах.

Після спалення Батурина три російські полки зайняли Ніжин. Частина московської кінноти була спрямована через Прилуки до Миргорода. Там же став сильний гарнізон. У всіх містах і містечках, зайнятих російською армією, які були без мазепинців, вивішували царські укази до українського народу, а поряд для страху ставили голови на палях полонених сердюків і козаків, взятих у гетьманській столиці.

Отже, підсумовуючи вищенаведені цифрові дані, можна зробити такий висновок: жертвами погрому 2 листопада 1708 року у Батурині стали 6-7,5 тисячі мирних громадян, 5-6,5 тисячі військовиків, а разом 11-14 тисяч батуринців, сердюків, козаків.

Окрім людських втрат, Батурин зазнав і величезної матеріальної шкоди. Столиця Гетьманщини з усіма державними установами, з гетьманськими палацом і церквами, які збудував Іван Мазепа, разом з його улюбленою бібліотекою та колекцією зброї, якої не було більше в Європі, з усім тим, що гетьман збирав за 20 років правління, було знищено або вивезено до Москви.

Батуринська трагедія показала справжнє ставлення російського уряду до України. Адже велика кількість людей загинула від рук російських воєнків. Багато потонуло в Сеймі, які намагались врятуватись втечею через річку, але лід був недостатньо міцний. Решта згоріли в своїх будинках та церквах. Російські війська не зважали ні на дітей ні, на старих людей, всіх, хто попадався на їх шляху, вони вбивали, рубали, палили. Особливо жорстко катували тих, хто хоч якимись чином був пов'язаний з Мазепою чи його прихильниками.

Буквально за три дні Батурин був знищений повністю. Вся генеральна артилерія (70 гармат), військові запаси, чималий державний і гетьманський скарб, державні клейноди та архіви дісталися росіянам. Керманічі оборони Батурина стали жертвами московської помсти. Чечель, Нестеренко та інші українські старшини були страчені в Глухові. Важкопоранений Кенігсек помер по дорозі, й кара була виконана на трупі.

Гетьман не встиг допомогти жителям Батурина, бо сюди він повернувся тільки 8 листопада 1708 р.

Однак Петро I не зупинився на знищенні Батурина, це був тільки початок. За наказом царя Мазепі було оголошено анафему й одразу обрано нового гетьмана. Ним став фактично призначений І.Скоропадський. На території України почали сконцентруватися основні сили російської армії. В таких містах, як Глухів і Лебедин була розміщена судова канцелярія Росії, куди звозили всіх, хто мав хоч якусь причетність до гетьмана Мазепа та його послідовників. Там їх піддавали допитам і тортурам, щоб дізнатись про плани Мазепа та залякати народ. Всі ці події настільки налякали український народ, що він боявся навіть у чомусь перечити ставленикам Петра I. Дійшло й до того, що в лавах мазепинських військ почалося дезертирство.

Одночасно з цим почалась так звана „війна маніфестів”, до українського народу зверталися одночасно три правителі: український гетьман Іван Мазепа, шведський король Карл XII та російський цар Петро I. Цар в основному акцентував свою увагу на двох моментах: перше – це те,

що „...гетьман Мазепа забув страх перед Богом та дану нам, великому государеві, клятву, скріплену цілуванням хреста, і перейшов на бік ворога нашого, шведського короля, домовившись спочатку з посадженим шведами на польський трон малоросійську землю уярмити по старому під польське володіння”, й друге – що гетьмана має намір „церкви Божі й славні монастирі віддати в Унію (католицизм)”⁹, а також що Карл прагне віддати Україну Лещинському замість Курляндії, Жмундії й Лівонії, котрі Станіслав обіцяв відступити Швеції. У відповідь на це шведський король у своєму маніфесті заперечував, начебто він коли-небудь із польським королем домовлявся про завоювання України на користь Польщі. Король виразно пише у своєму маніфесті, що Мазепа, зустрівши його „чільними свого народу старшинами, покірно просив, щоби ми не виливали праведного гніву, від московського тиранства зачатого, на цей край і їх горожан, що остаючись під московським ярмом, швидше по неволі, аніж добровільно”¹⁰, були примушені воювати проти шведів. Тому Карл постановив „не тільки здержати все насильство від тих, що супокійно супроти нас і наших військ будуть поступати, але гетьмана, запорозьке військо й увесь український народ в нашу оборону прийняти”¹¹.

Гетьман України в своєму зверненні до народу пояснював: „Ми стоїмо тепер, братіє, між двома проваллями, готовими нас пожерти, коли не виберемо шляху для себе надійного... Воюючи між собою, монархи, що наблизили театр війни до границь наших... подобляться найстрашнішим деспотам, яких вся Азія й Африка навряд чи коли спороджувала... Відомо ж бо, що колись були ми тими, що тепер московці: уряд, первинність і сама назва Русь од нас до них перейшли. Але ми тепер у них – яко притча во язиці...”¹². Дальше гетьман переконує, що умови договору, які він прагне підписати зі Швецією, вигідні для України: „Бачився я з обома воюючими королями, шведським і польським, і все вміння своє ужив, щоб переконати першого про протекцію і милість отчизні нашій од військових напастей та руйнації у майбутньому на неї навали... Поручитись за теє взялися найперші в Європі держави: Франція і Німеччина...”¹³. А на завершення додав: „Та що ж той за народ, коли за свою користь не дбає і очевидній небезпеці не запобігає?! Такий народ нікчемністю своєю воістину подобиться тваринам нетямущим, усіма народами зневаженим”¹⁴. Однак сподівання гетьмана не справдилися, досить мала кількість козаків та простого люду підтримала дії Мазепа. Можливо, народ боявся кари Петра I, можливо, не розумів намірів гетьмана, а, можливо, дехто просто сумнівався, який шлях вибрати. Наприклад, жителі м.Мглин почали вести партизанську війну проти шведських військ та негативно ставились до планів Мазепа.

8 квітня 1709 р. до Мазепи у Великих Будищах приєдналися запорозькі козаки. В той же день було укладено остаточний договір зі шведським королем. Карл XII приймав Мазепу й Гордієнка з їх військами під свою опіку й зобов'язувався не миритися з Московією доти, поки Україна й Запорозжя не будуть зовсім і назавжди вільні від неї, а козаки повернуть собі давні права і привілеї. Король обіцяв під час перебування шведів в Україні розмішувати свої військові сили так, щоб вони своїм постоем не завдавали шкоди українцям. Зате українське населення міст і сіл, що досі ховалося по лісах і нападало на шведів, мало повернутися до своїх осель і доставляти шведському війську продукти харчування. Переказуючи загальний зміст цього договору, Нордберг зазначає, що він складався з чотирьох частин. Генеральний писар гетьмана Пилип Орлик подає шість пунктів шведсько-українського договору в своєму "Виводі прав України". Між текстами Орлика і Нордберга суттєвих суперечностей немає.

1. Карл XII зобов'язувався обороняти Україну й прилучені частини козацького краю та негайно вислати туди задля цього помічні війська, коли вимагатиме цього потреба й коли цієї помочі проситимуть князь (гетьман) і Генеральна рада. Ці війська вступають в країну, будуть під командою шведських генералів, але під час операцій в Україні король довірить керування ними князеві (гетьманові) та його наступникам, і це триватиме доти, доки Україна потребуватиме того війська, котрому король видаватиме платню, а козаки постачатимуть хліб і харчі.

2. Все, що завоюється з колишньої території Московщини, належатиме на підставі воєнного права тому, хто цим заволодіє, але все те, що – як виявиться – належало колись руському (тобто українському) народові, передасться й задержиться при українському князівстві.

3. Український князь і Генеральна рада будуть панувати в краї згідно з правом, яким нумерувались досі на всьому просторі князівства і частин до них приєднаних.

4. Іванові Мазепі, законному князеві, ніяким робом не будуть перешкоджати у володінні цим князівством. Після його смерті буде забезпечена свобода для українських земель, згідно з її правами і давніми законами.

5. Що стосується герба і титулу українського князя, то не буде ніяких змін у досі прийнятих звичаях. Його Королівська Величність не зможе ніколи присвоїти собі того титулу ані того герба.

6. Для більшого забезпечення як цього договору, так і самої України, князь (гетьман) і Генеральна рада передадуть королеві на весь час, поки тягтиметься ця війна, а з нею й небезпека, деякі зі своїх городів, а саме Стародуб, Мглин, Батурин, Полтаву, Гадяч¹⁵.

Гетьман був далекоглядним політиком, оскільки цей договір – не просто угода між двома осо-

бами, а юридичний документ, умови якого і після смерті Мазепи мали залишатися в силі. Хоча про такий важливий момент, як кордони України з Польщею, тут не йшлося. Очевидно, шведський король залишив розв'язку польсько-українських відносин Лещинському та Мазепі. Останній не міг укласти з Карлом такого договору, оскільки зрадив би Лещинського, від якого чекав допомоги. З другого боку, не міг Мазепа говорити козакам про злуку України з Польщею, хоча б у вигляді великого князівства. В Україні б цього не зрозуміли. Зате ясно висловлена в договорі мета шведсько-українського договору: повне визволення України з-під московської влади та повернення давніх козацьких прав і привілеїв. Саме цей пункт договору й заспокоював козаків-мазепинців, бо вони сподівались відновити козацьку державу Богдана Хмельницького.

Багато хто з учених-істориків радянської доби, та й дехто сьогодні, вважають, що Мазепа здійснив союз з Карлом XII через власну користь. Але ми можемо навести ряд аргументів, які засвідчують протилежне: по-перше, Іван Мазепа на час підписання українсько-шведського договору був людиною вже досить похилого віку, а по-друге – бездітний вдівець. Тому у випадку успіху він не зміг би скористатись плодами своєї „зради”. Можливо, він міг би працювати для близьких родичів, оскільки ще в той час побутувала думка, що гетьман хоче передати булаву своєму племіннику (сестринку) Андрію Войнаровському. Але відомо й те, що коли гетьман дізнався про ці чутки, то під час однієї з нарад мовив: „Цього не бажаю, вольно Вашим милостям кого хочете вибрати гетьманом. Якщо хто-небудь між вами на сьогодні може спасти вітчизну, я сам йому уступлю. Але, якщо на мене покладаєте цю почесність... тоді мусите мене слухати і виконувати мої накази”¹⁶.

¹ Крман Д. Подорожній щоденник // Жовтень. – 1988. – № 3. – С.89.

² Млиновецький Р. Гетьман Мазепа в світі фактів і в дзеркалі історій. – Торонто, 1957. – Кн.2. – С.75.

³ Зеркаль С. Руїна козацько-селянської України в 1648-1764-1802 роках (студія політично-адміністративних і соціально-економічних відносин в Україні в XVII-XVIII ст.). – Новий-Йорк: ЗДА, 1968. – С.168.

⁴ Цар Петро сповіщає чернігівського полковника про перехід Мазепи до шведського короля // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1909. – Т.92. – С.56.

⁵ Цар Петро сповіщає полтавського полковника про перехід Мазепи до шведського короля // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1909. – Т. 92. – С.56.

⁶ Павленко С. Батурина трагедія: факти й домишли // День. – 2007. – № 210 (1 грудня).

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Маніфест Петра I до українського народу про вступ в Україну шведського короля, 9 листопада 1708 р. //

Источники малороссийской истории, собранные Д.Н.Бантыш-Каменским. – М., 1859. – Ч.2. – С.187-194.

¹⁰ Маніфест шведського короля Карла XII про прийняття Гетьмана І.Мазепи і всього українського народу під свій захист, 7 листопада 1708 р. // Источники малороссийской истории, собранные Д.Н.Бантыш-Каменским. – М., 1859. – Ч. 2. – С.206-212.

¹¹ Там само. – С.206-212.

¹² Сушинський Б. Гетьман Мазепа: повернення до Батурина. – Одеса: Кирилиця, 2001. – С. 78

¹³ Там само. – С.79

¹⁴ Там само. – С.81-82.

¹⁵ Орлик. Вивід прав України / І.Борщак Стара Україна Львів. 1925 р. ст. 67. (час. I-II). – С.1-10.

¹⁶ Уманець Ф. Гетьмань Мазепа: историческая монография. – С-Петербург, 1897. – С.361.

Summary

*Halyna Yatsenyuk
(Chernivtsi)*

The Baturyn Tragedy (to the 300-year anniversary of the het'man capital's ruining)

The article reveals the reasons and consequences of Baturyn's ruining. The analysis of military and political actions of the Russian government during the ruining of the city is also given.

УДК:94(477)„191”:327

*Ігор Дацків
(Тернопіль)*

ДИПЛОМАТИЧНІ ВЗАЄМНИ ДИРЕКТОРІЇ УНР З АНТАНТОЮ ТА УКРАЇНСЬКО-ФРАНЦУЗЬКІ ПЕРЕГОВОРИ

У даній статті розглядаються проблеми зовнішньої політики Директорії УНР з урахуванням її міжнародного становища. Йдеться про захист своїх національних інтересів без потужної зовнішньої підтримки, а також орієнтація зовнішньої політики на Антанту, яка по суті звелась до стосунків із Францією.

Ключові слова: Україна, дипломатія, місія, Антанта, Франція, зовнішня політика, Директорія, міжнародні відносини, більшовизм, закордонні справи.

Національно-визвольні змагання українського народу 1917-1923 років посідають чільне місце в історії України. Доба Директорії УНР була ще однією спробою утворити незалежну державу під час бурхливих і трагічних подій зазначеного періоду. Ретельне вивчення та осмислення всього позитивного і негативного досвіду, як, втім, і попередніх спроб державотворення, може допомогти застрахувати українське суспільство від небажаних, навіть згубних помилок на сучасному етапі його існування.

Період Директорії УНР насичений важливими подіями, вирішальними для подальшої долі України. Він наочно показує, що здійснення важких кроків державотворення в умовах війни завжди призводить до викривлення і деформації попередніх планів та ідей. В умовах перманентної зовнішньої агресії проти України Директорія розв'язувала досить важливе питання, пов'язане з геополітичним місцем України. Тому вкрай необхідним для Директорії було вироблення оптимального зовнішньополітичного курсу, який забезпечив би як розвиток надбань української революції, так і незалежності УНР¹.

Першими історіографами національно-визвольних змагань були і керівники тієї доби, і учасники зазначених подій. Серед державних діячів, які зробили вагомий внесок у історичну науку, треба відзначити В.Винниченка², Д.Дорошенка³, І.Мазепу⁴, С.Петлюру⁵, М.Шаповала⁶ та інших. Незважаючи на певний суб'єктивізм, їхні праці є цікавим і важливим дослідницьким матеріалом, що подає загальний огляд подій того часу і, торкається проблем зовнішньополітичної орієнтації України, зокрема в добу Директорії.

У праці І.Мазепи „Україна в огні і бурі революції” в основному позитивно оцінюється зовнішня політика України в період Директорії. Він був головою українського уряду, а тому міг зсередини бачити усі зовнішньополітичні баталії. Цінний фактичний матеріал, аналіз міжнародної ситуації міститься в роботах українських представників на Паризькій мирній конференції М.Лозинського⁷, А.Марголіна⁸ та інших.

Серед представників української діаспори, заслуговує на увагу фундаментальна праця М.Стахів⁹, у якій йдеться про політичне життя Директорії від моменту приходу її до влади і аж до загибелі. Автор залучив широке коло як власних документів, так і матеріалів західних архівів. Також потрібно відзначити роботу П.Мірчука¹⁰.

Радянські дослідники М.Супруненко¹¹, А.Язькова¹², А.Лихолат¹³ також внесли свій вклад у вивчення цього періоду української історії. Однак, на відміну від попередніх учасників національно-визвольних змагань 1917-1923 років і багатьох істориків із діаспори, вони заперечували факт існування незалежної України.

Перші спроби здійснити історіографічний аналіз проблеми були зроблені лише сучасними українськими дослідниками. Автор історіографічного нариса „Здобута і втрачена незалежність” В.Капелюшний відзначає її як найскладнішу, яка вимагає комплексного вивчення „міжнародних відносин та зовнішньої політики окремих держав зокрема”¹⁴. У статті М.Стопчака „Дипломатична служба Директорії УНР: до історіографії проблеми” проаналізовано стан вивчення українськими дослідниками цього наукового і політичного питання, суперечливі положення формування „закордонної